

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Teymiyye, *el-Übûdiyye*, Beyrut 1981, s. 68-69; Sübkî, *Tabakât*, V, 176; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 43; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 273; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 2; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, I, 138; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 19; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, I, 107-108; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, I, 317; Mah-lûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 204; Brockelmann, *GAL*, II, 143-144; *Suppl.*, I, 785; II, 145-147; a.mlf., "İbn Atâullah", *İA*, V/2, s. 703; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'ellifin*, II, 121; Cemâleddin eş-Şeyyâl, *A'lâmü'l-İskenderiyye fi'l-'aşri'l-İslâmî*, Kahire 1965, s. 213-222; Ebû'l-Vefâ et-Teftâzânî, *İbn 'Atâ'illâh el-İskenderî*, Kahire 1389/1969; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 221-222; V, 20; P. Nwyia, *İbn 'Atâ' Allâh et la naissance de la confrérie Sâğilite*, Beyrouth 1990; Ernst Ban-nerth, "Dhikr et Khalwa d'après İbn 'Atâ' Al-lah", *MIDEO*, XII (1974), s. 64-90; Mustafa Ka-ra, "Şazeliye Tarikatı ve Üç Büyük Şeyhi", *Haraket*, sy. 24 (186), İstanbul 1981, s. 23-35; Eric Geoffroy, "Entre hagiographie et hagiologie: Les Latâ'if al-minan d'İbn 'Atâ' Allâh (m. 709/1309)", *Alsl.*, sy. 32 (1998), s. 49-66; G. Makdisi, "İbn 'Atâ' Allâh", *EF* (İng.), III, 722-723; Mî-nâ Hâfizî, "İbn 'Atâ'illâh", *DMBİ*, IV, 307-312.

MUSTAFA KARA

İBN ATIYYE ed-DİMAŞKÎ

(ابن عطية الدمشقي)

Ebû Muhammed Abdullah
b. Atıyye b. Abdillâh ed-Dimaşkî
(ö. 383/993)

Tefsir ve kıraat âlimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunma-maktadır. Dimaşk'ta Câbiye Kapısı deni-len yerdeki Atıyye Mescidi'nde imamlık yaptığı, Endülüs müfessirlerinden olan di-ğer İbn Atıyye'den (ö. 541/1147) ayırt edi-lbilmesi için kendisine İbn Atıyye el-Ka-dîm denildiği bilinmektedir. Arz ve semâ yoluyla Hasan b. Habîb, Muhammed b. Nadr b. Ahrem ve Ca'fer b. Hamdân en-Nisâbü'rî'den kıraat tahsil etmiş; İbn Cev-sâ, Ali b. Abdullah el-Hımsî ve Ebû Ali el-Hadâirî'den hadis rivayet etmiştir. Ali b. Dâvûd ed-Dârânî, Abdullah b. Sevâr el-Anesî ve Turfe el-Harestânî gibi şahsiyet-ler, kıraat ilminde kendisinden faydalanan ve rivayette bulunanlar arasında yer al-maktadır. Hadiste sika olarak değeri-len İbn Atıyye'nin âyetlerin tefsirinde istişhâd için ezberinde binlerce beyit bu-lunduğu rivayet edilmiştir. İbn Atıyye Şev-val 383'te (Kasım-Aralık 993) Dimaşk'ta vefat etti.

Kaynaklar İbn Atıyye'nin bir tefsiri oldu-ğunu, Brockelmann, bu eserin Süleyma-niye (Âşir Efendi, nr. 35) ve Ahmediyye (Halep) kütüphanelerinde birer nüshası-nın bulunduğunu zikrediyorsa da Süley-

maniye Kütüphanesi'nin eski katalogun-da kaydedilen tefsirin halen mevcut ol-madığı görülmekte, Sezgin de Ahmediyye nüshasını bulamadığını belirtmekte-dir. Zemaşşerî'nin *el-Keşşâf*'ında, Kurtu-bî'nin *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*'ında ve Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Baḥ-rû'l-muḥîṭ*'inde İbn Atıyye'nin bu eserinden iktibas edilmiş bölümler bulundu-ğu ileri sürülmüştür (Sezgin, I, 105). Ancak bu iktibasların yapıldığı tefsirin İbn Atıyye el-Endelüsî'ye ait *el-Muḥarrerü'l-ve-cîz* mi, yoksa İbn Atıyye ed-Dimaşkî'nin burada sözü edilen eseri mi olduğu husu-su ayrı bir inceleme konusudur.

BİBLİYOGRAFYA :

Zehebî, *Ma'rifetü'l-kur'ân* (Altıkulaç), II, 664-665; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 381-400*, s. 64; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 433; Taşköp-rizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 106; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 335; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 104-105; Nüveyhiz, *Mu'cemû'l-müfessirîn*, I, 176-177.

BEDRETTİN ÇETİNER

İBN ATIYYE el-ENDELÜSÎ

(ابن عطية الأندلسي)

Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib
b. Abdîrahmân b. Gâlib
el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî
(ö. 541/1147)

Müfessir ve kadî.

481'de (1088) Gırnata'da (Granada) doğ-du. Soyu, Endülüs'ün fethi için bu ülkeye gelen Arap ordusu sancaktarı Atıyye b. Hâlid b. Haffâf el-Muhâribî'ye dayanır. Atıyye'nin dedelerinin Rebâia veya daha kuvvetli bir ihtimalle Mudar kabilesine mensup olduğu kaydedilmektedir; nite-kim İbn Atıyye de dedelerinin Mudarî ol-duğunu söyler (*Fihrisü İbn 'Atıyye*, s. 60). Kendisine kadar bu aileden pek çok âlim ve idareci yetişmiştir; babası Gâlib b. Ab-durrahman Endülüs'te dönemin önde gelen muhaddis ve fakihlerindendir (Feth b. Hâkân el-Kaysî, III, 636-640).

İbn Atıyye'nin yaşadığı dönemde Kur-tuba (Cordoba), Mürsiye (Murcia) ve İşbili-ye (Sevilla) gibi Gırnata da medreselerin çokça bulunduğu bir şehirdi. Burada bir medresesi bulunan babasından ve diğer âlimlerden öğrenim görmeye başlayan İbn Atıyye, daha on iki-on üç yaşlarında iken birçok hocadan çeşitli ilimlere dair icâzet-ler aldı. Kurtuba, İşbiliye, Mürsiye, Belen-siye (Valencia) ve Ceyyân (Jean) gibi şehir-lere giderek buralardaki hocalardan ders gördü ve çeşitli kitaplara ait icâzetler al-dı; gidemediği yerlerdeki birçok âlimden

de kitâbet yoluyla icâzetler elde etti. Onun Endülüs dışına çıkmadığı konusunda itti-fak olmasına rağmen Ömer Rızâ Kehhâ-le'nin doğuya seyahat ettiğini söylemesi (*Mu'cemû'l-mü'ellifin*, V, 93) babasıyla onu karıştırmaktan kaynaklanmış olmalıdır; nitekim babasının tahsil için Kuzey Afrika, Mısır, Şam ve Hicaz'a seyahatte bulundu-ğu bilinmektedir (*Fihrisü İbn 'Atıyye*, s. 60-63; Abdülvehhâb Abdülvehhâb Fâйд, s. 53-54).

İbn Atıyye tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelâm, dil ve tarih alanlarındaki öğrenim hayatı hakkında bilgi verdiği *el-Fihrist* adlı eserinde otuz hocasından söz eder. Bunlar arasında babası Gâlib, Ebû Ali el-Gassânî, Ebû Ali es-Sadeffî, Ebû'l-Hasan İbnü'l-Bâziş, Ebû Muhammed Abdurrah-man b. Muhammed b. Attâb el-Kurtubî, Ebû Bahr Süfyan b. Âsî el-Esedî ve Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Tağlibî kendilerinden en fazla istifade ettiği ho-calarıdır. İbn Atıyye aynı yerde babasın-dan okuduğu eserlerin adını da kayde-der (*Fihrisü İbn 'Atıyye*, s. 63-77). Daha sonra ders vermeye başlayan İbn Atıyye'den çok sayıda talebe faydalanmıştır. İbn Hayr el-İşbîlî, İbn Medâ, Ebû Bekir İbn Tu-feyl (*Hay b. Yakzân*'ın müellifi), İbn Kur-kûl, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Mu-hammed el-Ensârî el-Endelüsî, Ebû Be-kir İbn Ebû Cemre bunlardan bazılarıdır (talebeleri için bk. *Fihrisü İbn 'Atıyye*, neşredenlerin girişi, s. 15-19; Abdülvehhâb Abdülvehhâb Fâйд, s. 88-91).

İbn Atıyye Murâbitlar döneminde ya-şamıştır. Murâbitlar'ın başlangıçta Benî Atıyye ailesine iyi gözle bakmadığı, hatta İbn Atıyye'nin babasını bir süre sürgüne gönderdikleri rivayet edilir. Ancak daha sonra ailenin Murâbitlar'la ilişkileri dü-zelmiş, İbn Atıyye de hristiyanlarla yapı-lan birçok savaşa, bu arada 503 (1109) yılında Talabîre (Talavera) Savaşı'na katıl-mış, 511'de (1117) Sarakusta'nın (Zara-goza) savunmasında bulunmuştur. İbn Atıyye Murâbit melikleriyle görüşmeler yapıyor, savaşların durumu ve düşman-lara karşı takip edilmesi gereken strate-jilerle ilgili raporlar veriyor, hristiyanlar tarafından istilâ edilen yerleri almaları konusunda teşvik ve uyarılarda bulun-u-yordu. Uzun süre savaş ortamında bulun-masının tefsir çalışmasını etkilediği, ci-had âyetlerini tefsir ederken görüşlerini daha gerçekçi bir zemine oturttuğu gö-rülmektedir (a.g.e., s. 71-72).

529 yılı Muharreminde (Kasım 1134) Meriye (Almeria) kadılığına tayin edilen İbn Atıyye burada on iki yılı aşkın bir süre gö-

rev yaptı. İlk yılları hristiyanlara karşı parlak zaferlerle geçen Murâbitlar'ın zamanla zayıflaması, hristiyanlar karşısında üst üste yenilgiler alarak ülkeyi idare edemez duruma gelmesi üzerine Abdül-mü'min el-Kûmî kumandasındaki Muvahhidler'in 540 (1146) yılının sonlarında Murâbitlar Devleti'ni ortadan kaldırması ve 541'de (1147) Endülüs'ün tamamına hâkim olması ile İbn Atıyye'nin konumu da sarsıldı. Meriye halkının kendisini zındıklıkla itham edip hakkında şikâyetle bulunması sebebiyle (Ebû Abdullah ez-Zerkeşî, s. 6; Abdülvehhâb Abdülvehhâb Fâйд, s. 75) Muvahhidler tarafından Meriye'deki görevinden alınarak 541 yılı başında Mürsiye'ye kadı tayin edildi. Ancak İbn Atıyye Mürsiye'ye giremeyince bu defa Batı Endülüs'teki Lûrka'ya (Lorca) gitmek zorunda kaldı ve 25 Ramazan 541'de (28 Şubat 1147) burada vefat etti. Araştırmalar, ölüm tarihiyle ilgili olarak bir kısım kaynaklarda yer alan 542 ve 546 tarihlerinin yanlış olduğunu göstermektedir (a.g.e., s. 78). Onun Lûrka'ya kadı olarak tayin edilip edilmediği konusunda açık bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Gırnata ve diğer bazı şehirlerde kadılık yaptığı yolunda kaynaklarda yer alan bilgilerin yanlış olduğu sanılmaktadır.

Biyografisine talebeleri, çağdaşları ve daha sonraki âlimler tarafından yazılan eserlerde yer verilen İbn Atıyye'den dehâ derecesinde zeki ve idraki yüksek bir insan, fıkıh, tefsir ve Arap dilinde imam, hâfız, edip, şair, bid'atlardan uzak duran bir kişi, âdil bir kadı, cesur ve atılgan bir kimse olarak söz edilmektedir. İbn Ferhûn, Mâlikî mezhebinin önde gelen âlimlerini tanıttığı *ed-Dibâcü'l-müzhheb*'de İbn Atıyye'nin biyografisine yer vermiştir (II, 57-59). Nübâhi ise *Târîhu kuğâtî'l-Endelüs* adlı eserinde onun fıkıhçılığına ve dinî hükümlere olan vukufuna dikkat çekmiştir (s. 109). Hayatına dair eserlerin çoğunda onun hadisçiliğine de işaret edilmiştir. Feth b. Hâkân el-Kaysî, Abdülbâki el-Yemânî ve Süyûtî ise eserlerinde dilciliği üzerinde durmuştur.

İbn Atıyye'nin şöhreti daha çok *el-Muħarrerü'l-vecîz* adlı tefsirinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli konularla ilgili görüşlerini bu eserinde ortaya koymuş; tefsir, kıraat, hadis, kelâm, fıkıh, Arap dili ve tarih sahalarındaki yetişmişliğini bu eserinde göstermiştir. Müfessirliği hakkında İslâm âlimleri övgü dolu ifadeler kullanmış ve bu ilimde kendisinden önceki âlimleri geride bıraktığını ileri sürmüşlerdir. İbn Teymiyye de *el-Muħarrerü'l-vecîz*'i, ha-

disleri kullanma ve bid'atlardan uzak durma bakımından Zemahşeri'nin tefsirinden daha iyi kabul etmektedir. Ancak Taberi'den yaptığı alıntılarını nakletmekle yetinmeyip bunlar üzerinde değerlendirme yapmasını, özellikle Mu'tezile kelâmcılarının görüşlerini zikretmesini önemli bir hata olarak değerlendirmektedir (*Mukaddime fi usûli't-tefsir*, s. 111-112; a.mlf., *Mecmû'u fetâvâ*, XIII, 361, 388). İbn Hacer el-Heytemî de onun görüşlerini Mu'tezile ile ilişkilendirmekte ve -İbn Arafel-Vergamî'nin (ö. 803/1401) ifadelerini kullanarak- İbn Atıyye'nin tefsirinde Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*'ındakilerden çok daha zararlı yorumlar bulunduğunu söylemektedir (*el-Fetâva'l-hadîse*, s. 242). Abdülvehhâb Abdülvehhâb Fâйд ise İbn Hacer'in bu ithamının asılsızlığını çeşitli delillerle ortaya koymuştur (*Menhecû İbn Atıyye*, s. 221-262). İbn Atıyye'yi Mu'tezile'nin prensiplerine uyduğu ve âyetleri bu doğrultuda tefsir ettiği gerekçesiyle eleştiren âlimlerden biri de Şevkânî'dir (*Fethu'l-kadir*, I, 95, 251; Muhammed Hasan el-Gumârî, s. 124-125). Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Baħrû'l-muħîṭ* adlı tefsirinin mukaddimesinde (I, 9-10) İbn Atıyye'den söz edip onu Zemahşeri ile karşılaştırmıştır. Ebû Hayyân'a göre İbn Atıyye tefsir âlimlerinin en büyüklerindendir. Kaynaklardaki bilgileri tenkit süzgecinden geçirerek ortaya koymakta büyük başarı göstermiştir. İbn Haldûn da İbn Atıyye'nin müfessirliğini takdir edenlerdendir. İbn Haldûn'a göre İbn Atıyye eserinde kendisine kadar gelen tefsir mirasını özetlemiş ve doğruya en yakın bilgileri ortaya koymuş, müfessir Kurtubî de aynı yöntemi uygulamıştır (*Mukaddime*, III, 998). Süyûtî ise onu "kudvetü'l-müfessirîn" sıfatıyla anmış, tefsirinin Arap diline vukufunu ve diğer ilmî konulardaki otoritesinin en güçlü şahidi olduğunu söylemiştir (*Ṭabaķâtü'l-müfessirîn*, s. 60-61; a.mlf., *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 73).

İbn Atıyye tefsirinde rivayet ve dirayet usulünü birlikte uygulamış, gerek hadis kaynaklarından gerekse tefsirlerden aldığı rivayetleri tenkit süzgecinden geçirmiş, yer yer sened ve metin kritiği yapmıştır. Çok defa rivayetleri senedlerini hazfederek ilk râvisinden nakletmiştir. Kıraat farklılıklarına ve cümle tahlillerine geniş yer veren İbn Atıyye ahkâm âyetlerinin yorumunu Mâlikî mezhebinin esaslarına göre yapmış, yer yer diğer mezheplerle mukayeselere de yer vermiştir. Tefsirinde İsrâiliyyat'tan uzak durmakla birlikte başka bilgilerin bulunmadığı durum-

larda bazı İsrâilî rivayetleri de kullanmış, işârî ve bâtinî tefsire ise şiddetle karşı çıkmıştır.

Eserleri. 1. *el-Muħarrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*. İbn Atıyye'nin babası hayatta iken yazımına başladığı ve muhtemelen Meriye kadılığı sırasında tamamladığı hacimli tefsirdir. Eserin ismi kaynaklarda ve bazı yazma nüshalarında *el-Vecîz* veya *el-Câmî'u'l-muħarrerü's-şâhihu'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz* şeklinde de geçmektedir. Pek çok yazma nüshası bulunan eser (Brockelmann, *GAL*, I, 412; *Suppl.*, I, 732; Abdüsselâm Ahmed el-Kenûnî, s. 242) ilk defa Ahmed Sâdik el-Mellâh'in tahkikiyle eksik olarak yayımlanmış (I, Kahire 1974), daha sonra Fas Vakıflar Bakanlığı tarafından on altı ciltlik (Muhammediye 1975-1991), Katar İslâmî İşler Bakanlığı tarafından da on dört ciltlik (Doha 1977-1991) baskıları yapılmıştır. Eserin tamamını, Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed'in tahkikiyle Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye beş cilt olarak yayımlamış (Beyrut 1993), Cemâl Talebe bu baskıya bir fihrist hazırlamıştır (*Fehârisü'l-Muħarrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, Beyrut 1415/1995). Ebû Zeyd es-Seâlibî (ö. 875/1470) İbn Atıyye'nin tefsirini ihtisar etmiş, bazı yeni bilgiler ekleyerek *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsiri'l-Kur'ân* adıyla (I-III, Beyrut 1416/1996) yeni bir tefsir meydana getirmiştir (Abdülvehhâb Abdülvehhâb Fâйд, s. 294-299). Arthur Jeffery, *el-Muħarrerü'l-vecîz*'in mukaddimesini müellifi bilinmeyen *el-Mebânî li-naẓmi'l-me'ânî* adlı bir başka eserin mukaddimesiyle birlikte *Mukaddimetân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adıyla yayımlamıştır (Kahire 1954). Ancak Jeffery, mukaddimenin pek çok yerini tahrif ettiği ve önemli hatalar yaptığı gerekçesiyle birçok ilim adasının tenkidine mâruz kalmıştır (a.g.e., s. 84; Adnân Muhammed Zerzûr, s. 81; Tallâl Abdullah Mellûs, s. tâ-kâf). Eser Abdullah İsmâil es-Sâvî'nin tashihleriyle yeniden basılmıştır (Kahire 1392/1972). 2. *el-Fihrist*. Bazı kaynaklarda (*el-Bernâ-mec* adıyla geçmektedir. Müellif bu küçük hacimli eseri Meriye'de kadı iken 533 (1139) yılında tamamlamıştır (tanıtımı için bk. Mustafa ez-Zebbâh, s. 269-271). İbn Atıyye'nin kendilerinden ders gördüğü otuz hocasından ve okuduğu ders kitaplarından bahsettiği bu eserinde çeşitli ilimlere ve eserlere dair rivayet zincirleri de yer almaktadır. Eser Muhammed Ebû'l-Ecfân ve Muhammed ez-Zâhî'nin tahkik, tahrîc ve ta'likleriyle birlikte *Fih-risü İbn Atıyye* adıyla yayımlanmıştır

(Beyrut 1980, 1983). Bu neşrin baş tarafına İbn Atıyye'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerine dair bir giriş eklenmiştir (s. 5-56).

İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fi aşhâbi'l-Kâdî's-Şadeî* adlı eserinde (s. 223) Meriyeli hadis âlimi Ruşâtî'nin İbn Atıyye'yi tenkit amacıyla *İzhârü fesâdî'l-i'tikâd bi-beyânî sû'l-i-intikâd* adlı bir eser kaleme aldığını, İbn Atıyye'nin de onun *İktibâsü'l-envâr ve iltimâsü'l-ezhâr fi en-sâbi's-şahâbe ve ruvâtî'l-âşâr*'ını tenkit için *el-Ensâb* adıyla bir kitap yazdığını kaydetmiştir. İbn Atıyye'nin *el-Ensâb* adlı bir eserinin bulunduğunu Muhammed Abdullah İnân da söylemektedir ('*Aşrû'l-Murâbiîn*, I, 458). İbn Atıyye'nin bazı şiir ve nesirlerini İbn Hâkân ve Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî nakletmiştir (bk. bibl.).

İbn Atıyye'nin ilmî kişiliğiyle müfessirliği üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunların en önemlisi, Abdülvehhâb Abdülvehhâb Fâйд'in *Câmiatü'l-Ezher*'de *Menhecü İbn 'Atıyye fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adıyla hazırladığı doktora tezidir (Beyrut 1393/1973). Ayrıca Sâlih Bâciye '*Abdülhak b. 'Atıyye ve tefsiruhû el-Muharrerü'l-vecîz* adıyla bir doktora tezi (1979, el-Külliyetü'z-Zeytûniyye, Ulûmü'l-Kur'ân), Abdülazîz Bedevî Züheyrî *İbn 'Atıyye el-müfessir ve mekânühû min hayâtî't-tefsir fi'l-Endelüs* (1960, Câmiatü'l-İskenderiyye, Külliyyetü'l-Âdâb), Ali İbrâhîm Ali en-Nâcim *Tefsirü İbn 'Atıyye: min evveli sûreti'z-Zâriyât ilâ âhiri sûreti'l-Hadîd* (1401, Câmiatü Ümmi'l-kurâ, Külliyyetü's-şerîa ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, ed-Dirâsâtü'l-ulyâ eş-şer'iyye), İsmâ b. Ali el-Asîrî *Mesâ'ilü'l-hilâî'n-naḥviyye beyne Ebî Hayyân ve İbn 'Atıyye* (1408, Riyad-Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Lugatü'l-Arabiyye, en-Nahv ve's-sarf) ve İsmail Albayrak *İbn-i Atıyye ve Tefsiri el-Muharrerü'l-vecîz* (1994, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla birer yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Atıyye, *Fihrisü İbn 'Atıyye* (nşr. Muhammed el-Hâdî Ebû'l-Ecfân – Muhammed ez-Zâhî), Beyrut 1983, s. 60-77; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. 15-19; a.mlf., *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz* (nşr. Abdülvâhid el-Alevî v.dğr.), Muhammedîye 1395/1975, I, neşredenlerin girişi, s. elif-cim; a.e. (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut 1413/1993, I, neşredenlerin girişi, s. 19-29; Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Kalâ'idü'l-İkân* (nşr. Hüseyin Yûsuf Haryûş), Zerkâ 1409/1989, III, 636-640, 655-673; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 437, 452; İbn Beşkûvâl, eş-Şîla (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, II, 563-564; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*

(Ebyârî), II, 506-508, 577-578; İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fi aşhâbi'l-Kâdî's-Şadeî* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, s. 223, 265-268; İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsir*, Beyrut 1408/1988, s. 111-112; a.mlf., *Mecmû'u fetâvâ*, XIII, 361, 388; İbn Cüzey, *Kitâbü't-Teshîl* (nşr. M. Abdülmün'im el-Yûnus – İbrâhîm Atve İvâz), Kahire 1973, I, 17; Abdülbâkî b. Abdülmeccid el-Yemânî, *İşaretü't-ta'ayîn fi terâcimi'n-nüḥât ve'l-lugaviyyîn* (nşr. Abdülmeccid Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 176-177; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsirü'l-Bahrî'l-muḥîṭ*, Kahire 1329, I, 9-11; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 587-588; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 256; İbnü'l-Hatib, *el-İḥâta*, III, 540; a.mlf., *Evşâfû'n-nâs fi't-tevârîḥ ve's-sîlât* (nşr. M. Kemâl Şebâne), [Baskı yeri yok] 1977 (et-Türâsü'l-İslâmî), s. 43-44; Nübâhî, *Târîḫü kuḍâtî'l-Endelüs* (nşr. Meryem Kâsım Tavîl), Beyrut 1415/1995, s. 109, 141-142; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 57-59; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 998; Ebû Zeyd es-Seâlibî, *el-Cevâhîrü'l-ḥisân* (nşr. Ebû Muhammed el-Gumârî), Beyrut 1416/1996, I, 19-21; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976, s. 60-61; a.mlf., *Buğyetü'l-uv'ât*, II, 73; Ebû Abdullah ez-Zerkeşî, *Târîḫü'd-devletey-ni'l-Muvahḥidiyye ve'l-Hafsiyye*, Tunus 1289, s. 6; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 260-261; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-ḥadîṣe*, Kahire 1409/1989, s. 242; Makkarî, *Nefḫu'l-tîb*, II, 526-528; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1613; Şevkânî, *Fetḫu'l-kadîr*, I, 95, 251; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 502; Brockelmann, *GAL*, I, 412, 525; *Suppl.*, I, 732; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, V, 93; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1960, II, 294-295; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-feḥâris*, II, 862-863; M. Abdullah İnân, '*Aşrû'l-Murâbiîn ve'l-Muvahḥidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kahire 1384/1964, I, 325-328, 458-459; Abdülvehhâb Abdülvehhâb Fâйд, *Menhecü İbn 'Atıyye fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire 1973, s. 53-54, 63-78, 84, 88-91, 221-262, 294-299; *ed-Delîlû'l-Bibliyogrâfi li'r-resâ'ilü'l-câmi'iyye fi Mısır*, Kahire 1976, I, 475; J. M. Forneae, *Los Banu Atıyya de Granada*, Granada 1976-77; Muhammed Hasan el-Gumârî, *el-İmâmü's-Şevkânî müfessiren*, Cidde 1401/1981, s. 124-125; Abdüsselâm Ahmed el-Kenûnî, *el-Medresetü'l-Kur'âniyye fi'l-Mağrib mine'l-fethi'l-İslâmî ilâ İbn 'Atıyye*, Rabat 1401/1981, s. 242; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 257; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-müfessirîn*, Kahire 1405/1985, I, 230-234; Mustafa İbrâhîm el-Muşînî, *Medresetü'l-tefsir fi'l-Endelüs*, Beyrut 1406/1986, s. 92-97; Mustafa ez-Zebbâh, *Fünûnû'n-neşri'l-edebî bi'l-Endelüs fi zillü'l-Murâbiîn*, Beyrut 1987, s. 269-271; Tallâl Abdullah Mellûş, *Takvîmü cehdi'l-müşteşriḫ Arthur Jeffery fi tahkikiḫ li-mukaddime-ti kitâbi'l-Mebânî li-nazmi'l-me'ânî* (yüksek lisans tezi, 1409/1989, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd), s. tâ-kâf; Adnân Muhammed Zerzûr, '*Ulûmü'l-Kur'ân: medḫal ilâ tefsiri'l-Kur'ân ve beyânü'l-câziḫ*, Beyrut 1991, s. 81; Zeyd b. Abdülmuḥsin Âl-i Hüseyin, *Delâ'ilü'r-resâ'ilü'l-câmi'iyye fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Riyad 1994, s. 144; M. Fâdil İbn Âşûr, *et-Tefsir ve ricâlüh*, Kahire 1997, s. 59-80; Vincent J. Cornell, '*İlm al-Qur'an in al-Andalus: the Tafsir Muharrar in the Works of Three Authors*', *Jusûr*, II, Los Angeles 1986, s. 63-81; 'İbn 'Atıyye', *DMBİ*, IV, 314-316.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

İBN ATTÂŞ

(ابن عطاء)

Abdûlmelik b. Attâş
(ö. 487/1094)

460 (1068) yılı başlarından itibaren yaklaşık otuz yıl süreyle İran'ın orta ve batı kısımlarından sorumlu İsfahan İsmâilî dâisi (bk. İSMÂİLİYYE).

İBN AVN, Abdullah

(عبد الله بن عون)

Ebû Avn Abdullah b. Avn
b. Ertabân el-Müzenî el-Basrî
(ö. 151/768)

Hadis âlimi.

66 (685) yılında Basra'da doğdu. 64 (683) yılında doğduğu da söylenmiştir. Dedesi Müzeyne kabilesinin mevâlisinden olduğu için Müzenî nisbesiyle de anılır. Enes b. Mâlik'i görmüş; Saïd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehaî, Şa'bî, Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn gibi birçok ünlü kişiden hadis dinlemiştir. Kendisinden A'meş, Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ezher b. Sa'd, Hüseyim b. Beşîr, Vekî' b. Cerrâh, Yahyâ b. Saïd el-Kattân gibi âlimler rivayette bulunmuştur. Hadis münekkithleri onu güvenilir kabul etmekte, Yahyâ b. Maïn de her konuda güvenilir olduğunu söylediği İbn Avn'ı "sebt" ve "sika" diye nitelendirmektedir. Şu'be, eşsiz bir insan olarak tanıttığı İbn Avn'dan her gün hadis öğrenmeyi istediğini, onun tedlîs yapmaktan kurtulan iki kişiden biri olduğunu söylemekte, İbn Avn'ın şüpheli bilgisini başkasının kesin bilgisine tercih edeceğini belirterek onun ilmine olan güvenini ifade etmektedir. Süfyân es-Sevrî, Hişâm b. Hassân, Osman el-Bettî, Muâz b. Muâz, Abdullah b. Mübârek gibi âlimler de onun bir benzerini görmediklerini, Abdurrahman b. Mehdî ise Irak'ta sünneti ondan daha iyi bilen bulunmadığını söylemiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hepsi İbn Avn'dan rivayette bulunmuştur.

Hadis rivayetinde son derece titiz davranan İbn Avn, yaklaşık yetmiş yıl kaldığı Basra'da bu sahanın önemli isimlerinden Eyyûb es-Sahtiyânî ve Yûnus b. Ubeyd'e saygısından dolayı onların vefatına kadar hadis rivayet etmedi. Kiraat ve fıkıh alanlarındaki bilgisiyle de tanınan İbn Avn, Receb 151'de (Ağustos 768) Basra'da vefat etti. Bu tarih 150 ve 152 olarak da zikredilmiştir. Cenaze namazını Basra Valisi Cemil b. Mahfûz el-Ezdî kıldırdı.